

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧЕВІ РЕЛІГІЄЗНАВСТВА

Л.Филипович * (м. Київ)

ЗМІСТ ЗАХІДНОЇ СОЦІОЛОГІЇ РЕЛІГІЇ ЯК НАУКИ І НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ**

Соціологія релігії на Заході – галузь знань з не менш ніж 100-літньою історією. Як наука і як навчальна дисципліна, соціологія релігії розвивається в більшості західних університетів з кінця XIX століття, маючи сталі традиції, сформувавши відомі школи, напрями, пов'язані з іменами відомих вчених. Загальна кількість дослідників релігії за кордоном ніколи не підраховувалася, але різних центрів, університетів, коледжів, в яких викладається і вивчається релігія, існує понад тисячу. Якщо передбачити, що в кожному з них в середньому працює 10 релігієзнавців, теологів, то армія науковців з релігії вражаюча. Більшість з них об'єднана в представницькі асоціації дослідників релігії, які мають явно соціологічне забарвлення. Серед них – найбільш відомі Міжнародне Товариство соціології релігії (International Society for the Sociology of Religion, ISSR) і Товариство наукового вивчення релігії (Society for Scientific Study of Religion, SSSR). Ці асоціації щороку організують свої з'їзди, видають наукові кварталники, проводять наукові конкурси, ініціюють різні проекти, сприяють науковому спілкуванню своїх членів. Теми наукових зібрань оперативно змінюються один раз на рік з метою подальшого поглиблення дослідження релігії із соціологічних перспектив, віднайдення нових аспектів, нових об'єктів для вивчення.

Обов'язковою частиною таких з'їздів є презентація підручників з соціології релігії, щоб заохотити не тільки наукове вивчення цієї релігієзнавчої дисципліни, а й належне викладання. Так,

* Филипович Л.О. – доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України.

** © Филипович Л.О., 2003

на конференції “Релігія і покоління” (21-25 липня 2003, Турін, Італія), ISSR передбачений круглий стіл, на якому очікують появу підручників нового покоління.

На Заході соціологія релігії – чітко структурована наука. Про це, зокрема, свідчить опублікована у відомому всеєвропейському журналі “Social Compass” (“Соціальний компас”, вересень 2002, том 49, номер 3) міжнародна бібліографія журнальних статей за 2001. Тут описано 13 німецькомовних, 27 англomовних, 31 іспаномовних, 30 франкомовних, 21 італомовних, 12 португаломовних і 7 нідерландо-бельгійських соціологічних журналів. Важко сказати, скільки там перераховано статей, але їх опис зайняв журнальну площу з 420 по 477 сторінку. Запропонована каталогізація говорить про розвинуту наукову спеціалізацію, про сформовані і детально представлені блоки соціології релігії. Як і будь-яка розвинута наука, соціологія релігії починається з *організації і розвитку досліджень в галузі соціології релігії* (бібліографії, щорічники, карти, реферативні роботи, інститути, дослідницькі центри, конгреси). За такою схемою можна описати будь-яку науку. Проте, відзначимо, що не будь-яка релігієзнавча наука так розроблена. Великою увагою дослідників користується відомі соціологи релігії, зокрема, Вебер, Дюркгейм, Лукман та інші. Після такої вступної частини починається, власне, соціологія релігії:

I розділ – епістемологія і методологія. *Епістемологія* розкладається на: 1) загальні проблеми (наприклад, розуміння релігії, постмодерністські соціологічні перспективи, термінологічні і класифікаційні проблеми тощо), 2) визначення релігії (наприклад, релігія як орієнтаційний світогляд, релігія і духовність), 3) міждисциплінарність. *Методологія і дослідницькі техніки* теж підрозділяються на: 1) загальні проблеми (наприклад, нові підходи у вивченні релігійного змісту і значення символів, дослідницькі принципи аналізу релігійних рухів, 2) конкретні методи – історичний, антропологічний, лінгвістичний, статистичний, експериментальний, дослідницькі техніки (наприклад, інтерв'ю, спостереження тощо).

II розділ – фундаментальні теоретичні підходи. Він присвячений знайомству з різними теоретичними системами (скажімо, соціологія релігії в Англії чи Німеччині), аналізу фундаментальних концептів в соціології релігії. Кількість представлених в цих двох розділах статей говорить про невелику зацікавленість західних дослідників загальнотеоретичними побудовами. Основна їхня увага концентрується не в теорії, а практиці, реальному бутті релігії в

суспільстві. Особливо популярною є тема, яка визначила назву **III розділу, “Релігія і глобальне суспільство”**.

Цей III розділ солідно рубрикований на 7 підрозділів. *Перший - релігія і соціальні структури, другий – релігія і економіка, третій - релігія і політика, наступний – релігія і культура, п'ятий – релігія і соціальні зміни, шостий – релігія і екологічне середовище, останній – релігія і людське життя.*

Розуміючи, що детальний розбір кожного з підрозділів забере багато часу, відважуюся його запропонувати частково. Перший підрозділ, який присвячений *соціальним структурам*, розкриває його зміст через такі пари, як “релігія і соціальна стратифікація”, “релігія і соціальна інтеграція”, “релігія і соціальна ідентичність” (в т.ч. культурна, расова, національна, релігійна, а скоріше конфесійна, цивілізаційна, регіональна, географічна, світоглядна тощо), “релігія і етнічність”. У підрозділі, присвяченому економіці, розглядаються економічні умови функціонуванні різних церков.

Одним із найбільш репрезентативних, а отже розроблених блоків сучасної соціології релігії, є *“релігія і політика”*, який, крім традиційних загальних проблем, присвячений релігії і політичним відношенням, релігії і державі (найчисельніший), релігії і проблемам війни і миру, релігії і глобалізації.

Особливою популярністю користуються дослідження в галузі *релігія і культура*. Серед загальнотеоретичних проблем звучать і традиційні, і зовсім несподівані („Рефлексована духовність як культурне джерело”, або „Мультикультуральна етика”, або „Європейські перспективи глобальної громадянської релігії”, або „Культуральна важливість нових релігійних рухів”). Сюди ж каталогізатори віднесли теми “релігія та ідеології”, “релігія і наука”, “релігія, іррелігія, атеїзм”, “релігія і освіта”.

Актуальними для обговорення є проблеми *соціальних змін*, що пов'язані із розвитком суспільства, новою соціальною поведінкою, міграційними процесами.

Враховуючи загострення екологічної кризи, соціологи уважні до дослідження *релігії і екологічного середовища*, куди включаються не тільки теоретичні аспекти, а й реальні, конкретні проблеми урбаністичного світу, сільського способу життя, присутності і діяльності в цих середовищах церков.

Багато тем присвячено *релігії і людському буттю*, зокрема сімейним і молодіжним, сексуальним і жіночим, тілесним і поховальним проблемам.

IV розділ – один з найменших і присвячений географічній присутності релігій в світі (за частинами світу – Африка, Америка, Азія, Європа, Океанія).

Незвичайним для вітчизняного релігієзнавства і, певно, найкраще представленим є наступний **розділ V – „Морфологія релігійної сфери”**. Виходячи з деномінаційного та історичного принципів, соціологія релігії послідовно розглядає *релігію архаїчних суспільства, великі релігії в їх бутті в сучасному світі*. Серед останніх виділені і напрочуд наповненими є окремі параграфи: *християнство, іслам, конфуціанство-індуїзм-буддизм, юдаїзм, інші релігії*. В цьому ж розділі пропонується *внутрішній аналіз релігійних проблем*, а в ньому спеціально розроблені: загальні проблеми; соціальні відносини серед членів одного віросповідання (влада, соціальний контроль, участь, конфлікти); віросповідання, відношення і релігійна культура (обряди, культи, присвяти, літургія); теології; мораль; соціальні доктрини; релігійне мистецтво; магія; практика (належність і соціальні категорії серед віруючих, вік, релігійна освіта-катехізація, релігійна соціалізація, конфесійні організації та інституції, мирянські рухи, прозелітизм і місіонерство, мас-медіа); діячі (миряни, пастори, церковні персони, релігійні люди, сестри, монахи); релігійна організація (над(загально)національні і центральні органи, національні і локальні органи, консультаційні і представницькі органи і ради).

Під оригінальною назвою *“Некероване (спонтанне) релігійне виробництво”* каталогізуються праці про секти, народну (популярну) релігійність, а в наступному підрозділі – взаємини між різними релігійними системами, які часто призводять до синкретизму.

Заключною, але не менш актуальною для західної соціології релігії є проблема **релігійних змін (змін релігії)**, якій присвячено окремий **VI розділ**. Зміни стосуються *релігійних рухів, секуляризації, практики*. Крім традиційних загальних проблем, зміни в *релігійних рухах* стосуються, життєвості, регресії, експансії (зокрема релігійного відродження серед окремих рухів в певних країнах, релігійні кризи, десидентство). Окремим підрозділом виділено месіанізм, міленаризм, проповідництво в змінному світі. Виходячи з кількості представлених робіт, західна наука зацікавлена процесом і наслідками *секуляризації*, які розкриваються через функціонування народних і громадянських релігій, конфлікти церков із секуляризованим суспільством в сфері моралі, освіти, соціальних відносин тощо, через появу нових релігій, які прямо називаються новою Реформацією для секуляризованого суспільства і які модифікують й присвоюють духовність. В

практичній сфері, виходячи з змісту наступного розділу, також відслідковуються зміни, які деструктують традицію, трансформують звичні форми об'єднань, що призводить до появи релігійних неформалів, неінституційної релігійної поведінки. Останнє можна порізно оцінювати, але позитивних наслідків змін поки що спостерігається значно менше, ніж негативних.

Зрозуміло, що представлена каталогізація, а отже і структура соціології релігії не є завершеною чи застиглою схемою. Вона з часом може змінюватися, наповнюючись і новими рубриками, і новим змістом. Вже зараз майже половина, а інколи і більше – неангломовні статті. Тому очікуємо збільшення неангломовних дослідників соціології релігії. В даному каталозі імена наших співвітчизників жодного разу не згадуються. Лише один росіянин - Алік Агаджанян.

Проведений аналіз представленої бібліографії журнальних статей за 2001 рік, на основі якої можна скласти і навчальну програму, і план монографії, і концепцію наукової теми дослідження відділу соціології релігії, окреслює чудові перспективи для українського релігієзнавства, яке лише починається як соціологія релігії.

Н.Фатюшина (м. Київ)

ОСНОВНІ РИСИ РАННЬОХРИСТІЯНСЬКОГО МИСТЕЦТВА (ЖИВОПИС, МОЗАЙКА, АРХІТЕКТУРА, МУЗИКА)**

Найдавніші пам'ятники давньохристиянського мистецтва були знайдені в катакомбах, які розміщувались за межами міст. Християнські катакомби являли собою складне сплетіння підземних вузьких галерей з численними нішами, куди ставили труни мучеників і єпископів. Ці ніші утворювали своєрідні прямокутні камери, стіни і поверхні яких оздоблювали зображеннями. Таким чином, давньохристиянське мистецтво започатковується з катакомбних розписів.

Ці катакомбні розписи були виконані водяними фарбами у техніці фрески; сюжети брались зі старозавітних і новозавітних текстів. Саме фресковий живопис багато в чому визначав розвиток

християнського мистецтва I-IV століть. Фрескові зображення вперше з'являються в катакомбах Риму, Неаполю, Гарруці, Сіракуз, Кірен. Найдавнішою пам'яткою християнського живопису визнається дослідниками зображення на зводах катакомби св. Януарія в Неаполі.

На зорі свого існування живопис, створений першими християнами, вже мав свої певні характерні риси.

У першу чергу слід вказати на надзвичайну символічність фрескових зображень. Так доволі частими в катакомбах були зображення Ісуса Христа у вигляді різноманітних символів, а саме – агнця, риби, навіть пелікана, і у формі монограми. Зокрема у вигляді монограми зображення Ісуса Христа фігурує на фресковому розписі в катакомбі св. Каліста в Римі (II ст.). Символом Христа були і зображення риби (іхтіс – в надгробному написі св. Аврелія, єпископа Іерапольського є свідчення про рибу, як про Ісуса Христа) і зображення пелікана, оскільки згідно з уявленнями тих часів пелікан годував своїх дітей своєю плоттю, розриваючи собі груди. Пізніше, з початку III століття з'являються в катакомбах зображення Христа у вигляді доброго Пастиря (наприклад, у римській катакомбі Доміцілли). Добрий пастир – це ніби втілений Бог, що несе на своїх плечах вівцю, яка заблукала. При цьому ранні християни під образом вівці розуміли, зазвичай, занепалу людську природу, яку Бог у вигляді Доброго Пастиря нібито сполучає зі своєю божественною славою. Згодом, щоправда не так часто, Спаситель зображався у вигляді Орфея, який грав на лірі і співом своїм немов би приборкував диких звірів. Відтак Орфей поставав символом всеперемагаючої сили Церкви. Пізніше, починаючи з V століття з'являються і зображення Ісуса Христа у вигляді юнака. У римських катакомбах зустрічалось навіть зображення Христа у вигляді молодого римлянина, покритого палумом (плащем) з жезлом чи сувоєм пергаменту в руці. При цьому лик Ісуса зображався в різноманітних варіаціях, однак переважала все-таки тенденція зображати Ісуса Христа людиною з обличчям східного типу. Наприклад, таким постає Спаситель в композиції “Преображення” з монастиря св. Катерини на Сінаї (6 ст.) [Фон Фрикен А. Римские катакомбы и памятники первоначального христианского искусства. М., 1872-1885.- части I-IV].

Частими у катакомбах були і зображення Богоматері, як правило у вигляді Оранти, тобто з піднесеними в молитві руками. Таке зображення виразно підкреслювало її роль предстательниці (заступниці) перед Богом за церкву і світ. Інколи на фресках, поряд із Богородицею, зображались апостоли Петро і Павло, інколи її матір

** © Фатюшина Н.Ю., 2003